

Vart går den polska litteraturen? Några nedslag i nutida litterära trender

M. Anna Packalén Parkman

Department of Modern Languages, Uppsala University

anna.packalen@moderna.uu.se

Abstract. Whither Polish literature? Some Observations on Contemporary Literary Trends

During the past decade, Polish women writers have published a variety of titles which are symptomatic of the ‘new times’ and fashionable literary trends. The most prominent examples include not only texts which can be broadly defined as ‘queer writing’ (e.g. novels by Ewa Schilling and Marta Dzido), but also works which are associated with pop culture and have been defined outside of Poland as ‘chick lit’. I would argue that various novels authored by Katarzyna Grochola, who has famously been called the ‘Polish Bridget Jones’, belong to this category. Besides these two types of writing, there has also been a significant development within the genre of ‘erotic novels’ (e.g. *Nielegalne związki* (2010) by Grażyna Plebanek, as well as other new novels such as *Rdza* (2008) by Ewa Berent and *Naga* (2010) by Izabela Szolc.) All these novels are quite diverse, and they all transgress the conventional way of depicting heterosexual sex scenes and erotic encounters. They also address in new ways the modern woman’s search for identity in modern Poland. Of particular interest in this type of literature is its depiction of cultural diversity on the one hand, and its local context on the other. Thus, my primary concern in analysing this newly emerging type of women’s writing is with the following question: To what extent do these writers consciously imitate ‘Western European’ models, and to what extent do they create their own local genre by responding to the needs of a culture in which sexuality is no longer a taboo topic?

Sedan mitten av 1990-talet gör de polska litteraturkritikerna upprepade försök att fånga ”kvinnlighetens väsen” i verk skrivna av kvinnliga författare i Polen kring millennieskiftet. Försöken präglas dock fortfarande av ett ogrundat generaliserande liksom av det oftast i negativt syfte återkommande användandet av begreppet ”kvinnolitteratur” eller ”kvinnlig stil.” Ansträngningar att klargöra dessa begrepp

vällar tydligen en hel del svårigheter. Dessa besvär har dock inte hindrat manliga recensenter (för bara knappt två decennier sedan) att alltför lättvindigt använda den nedsättande termen ”kärringaktig litteratur”¹ eller den visserligen mer professionella, men ofta inte riktigt adekvata termen ”feministisk litteratur”. En våldsamt reaktion på en ny sfär av referenser i Izabela Filipiaks roman *Absolut minnesförlust* (Absolutna amnezja, 1995) bör i detta sammanhang också uppmärksammas. Den har givit upphov till skapandet av en annan tvivelaktig etikett: ”menstruationslitteratur” (jfr. Janion 1996: 327-328).

De nya aspekterna i verk skrivna av unga kvinnliga författare hade tydligen gäckat försöken att klassificera och karaktärisera dem.² Verkligheten har också visat mer än en gång att ordet ”feminist” kan – hur absurt det än låter – vara i det närmaste ödesdigert för en ung kvinnlig författare. Många av dem har därför värt sig – i intervjuer eller skriftliga uttalanden – mot denna tvivelaktiga ”ideologiska” klassificering baserad enbart på kön. Därför är det inte svårt att förstå författaren Manuela Gretkowska, då hon i början av 90-talet definitivt tog avstånd från den feministiska rörelsen: ”Jag är en kvinna. Men jag har inget att göra med någon feminism. Feminismen innebär en begränsning” (Gretkowska 1994). En liknande hållning intog Natasha Goerke: ”Feminismen är outhärlig i det dagliga livet, men dödlig för konsten” – sade hon 2003 i en intervju för en svensk tidning (Goerke 2003). Även Olga Tokarczuk (2003) hävdade bestämt att ”... en skrivprocess bör inte omfattas av någon ideologi. Det viktigaste är snarare personens medvetandenivå och världsåskådning.”

Men bara några år senare, 2008, i en intervju för den polska intellektuella tidskriften *Tygodnik Powszechny*, svarade Tokarczuk följande på frågan om och i så fall i vilken grad hon känner sig diskriminerad i egenskap av att vara en kvinnlig författare:

I samma grad som det faktum att jag är kvinna. (...) Patriarkatet klappar kvinnan nedlåtande på ryggen, ofta förlöjligar det henne, undergräver hennes auktoritet och kallar henne till sist föraktfullt för feminist. Om jag skulle kunna vara en framgångsrik författare, respekterad och trygg i mitt skrivande, skulle det vara bättre att födas som man. (Tokarczuk 2008)

Litteraturhistorikern Agnieszka Kosińska skrev för ett par år sedan i en essä om nutida polska kvinnors prosa följande:

Litteraturvetare, kritiker och läsare är alla helt överens om att den moderna polska prosan har övertagits av kvinnor. Att vara kvinnlig författare i dagens Polen är fortfarande något helt annat än vad det var för tjugo år sedan. (Kosińska 2010)³

¹ T.ex. kritikern Jacek Bańka (1996) i samband med Olga Tokarczuks roman, som enligt honom har etablerat betydelsen av det s.k. ’kärringenombrottet’.

² Se min artikel Packalén (2004).

³ Översättningen av både det här och andra av mig citerade stycken är – om inte annat anges – min egen: M. A. Packalén Parkman.

I sin intressanta text ger Kosińska en översikt av polsk prosa skriven bl.a. av Hanna Krall, Agata Tuszyńska, Joanna Siedlecka liksom Olga Tokarczuk, Natasza Goerke, Magdalena Tuli och andra kända kvinnliga författare.

Det är ganska symptomatiskt att Kosińska, i sin granskning av samtida kvinnliga författare, begränsar urvalet enbart till de etablerade författarna, dvs. till de ledande personerna i det litterära livet, vinnare av många utmärkelser – med andra ord till dem som åtnjuter respekt i litterära kretsar och läses av en stor och välutbildad publik. Deras ställning och status är sedan länge välgrundad. Tokarczuk och hennes följeslagare kan även ta till sig feministiska paroller utan att de för den skull riskerar att bli förminskade eller förlöjligade. Dessa kvinnliga författare sätter också sin prägel på alla åtaganden i de ”högre” kulturella och litterära kretsarna. Det är just till denna författarkategori som Agnieszka Kosińska hänvisar i sin essä.

Under det senaste decenniet har det dock i Polen kommit ut böcker, skrivna av kvinnor, som signalerar nya fenomen samt i den nya tiden symptomatiska litterära trender. Jag tänker här främst på verk inom ”queer”-genren (t.ex. romaner av Ewa Schilling, och Marta Dzido). Men också en genre som sedan länge är mycket populär i Polen, nämligen den s.k. ”chick lit-litteraturen”⁴ (verk av t.ex. Karzyna Grochola och Izabela Sowa) och/eller den ”erotiska litteraturen” (t.ex. Manuela Gretkowska eller Grażyna Plebanek). Jag vill här också nämna andra intressanta verk som placeras utanför de nyss nämnda litterära grupperna, exempelvis romaner av Ewa Berent och Izabela Szolc. Alla dessa verk (åtminstone de av kvinnor skrivna alstren) överskrider – fast på olika sätt, beroende på den givna genren – de traditionella gränserna för de mänskliga relationerna, sex och kön. Tematisk mångfald i dessa böcker tycks vara betydande för det polska litterära livet, så det är alltså viktigt att ställa följande frågor: hur pass medvetet försöker författarna anamma de västeuropeiska litterära trenderna och hur är den ovan nämnda kontextuella mångfalden i dessa verk präglad av lokala förhållanden?

Några av verken kan man utan tvekan tillskriva queer-genren. De ifrågasätter nämligen den i den polska litteraturen traditionella heteronormen och tar upp ett nytt motiv: lesbisk kärlek. Dessa böcker är nu så många till antalet att de till och med har fått en egen benämning bland litteraturkritikerna, nämligen ”lesbisk litteratur”, förkortat ”les-litteratur.”⁵ Man kan utgå ifrån att detta bara är början på en ny litteraturvåg som tar upp homosexualitet i allmänhet och känslomässiga relationer mellan kvinnor i synnerhet.

Den första kvinnliga författaren i Polen som inte dolde sin homosexuella läggning var Izabela Filipiak. Men de av hennes alster som innehöll lesbiska inslag, som t.ex. ”Perhing” ur novellsamlingen *Niebieska menażeria* (Det blå menageriet, 1997) var ännu inte något exempel på lesbisk litteratur, utan beskrevs mer som just

⁴ Av ”chick” – tjej, brud, och ”lit” – litteratur.

⁵ Benämningen förekommer parallellt med begreppet ”gay-litteratur” som behandlar manlig homosexuell kärlek.

”kvinnolitteratur” eller ”feministisk” litteratur. Annorlunda förhåller det sig med den unga generationen av kvinnliga författare, sådana som bl.a. Magdalena Okoniewska, Ewa Schilling, Ewa Sonneberg och Urszula Raczyńska.

Särskilt Magdalena Okoniewskas roman *Mój świat jest kobietą. Dziennik lesbijki* (Min värld är en kvinna. Lesbisk dagbok) från 2004 väckte stark genklang i litterära och kulturella kretsar. Romanen har, som titeln antyder, formen av en dagbok, även om författaren samtidigt låter förstå att hon blandar sanning med fiktion. Det är en vanlig polsk kvinnas berättelse; en mor till en tonårig dotter som har ett misslyckat äktenskap bakom sig och som inte utan möda har lyckats slita sig loss från Jehovas vittnen. Dessutom är hon lesbisk, vilket för henne innebär ett betydande existentiellt problem, särskilt i en småstad. Trots många kontroversiella åsikter var kritikerna eniga om att boken uppdagade en aspekt av samhällslivet som hittills varit dold eller hållits i bakgrunden. Bokens titel blev på sätt och vis en metafor för lesbiska kvinnors värld i hela dess annorlunda, rika och fascinerande dimension.

Ett liknande mottagande fick den unga författaren Ewa Schillings böcker som tar upp samma ämne, t.ex. i *Głupiec* (Dåren, 2005) liksom i *Ślad po mamie* (Spår efter mamma, 2006). I synnerhet den förstnämnda väckte stor (om än blandad) uppmärksamhet. Boken handlar om en ung, ambitiös lärare, dotter till en protestantisk präst, som förälskar sig i en mycket karismatisk kvinnlig gymnasieelev. Kärleken är besvarad. Dåren som figur är hämtad från tarotkorten där hon är en människa som befinner sig vid en avgrund och – vilket bokens huvudperson framhåller – ”det enda som kan rädda henne är en gränslös tro på att hon kan gå i luften” (Schilling 2005:omslaget). Detta beskriver träffande den situation som romanens huvudpersoner befinner sig i, invecklade i en kärlek full av motsättningar och som angrips av såväl diverse allmänt vedertagna normer och moraliska tvivel som mänsklig trångsynthet när det gäller tolerans och tänkande.⁶

Det här är bara några exempel ur en hel rad av böcker inom queer-området. Den sortens litteratur reduceras fortfarande och uppskattas inte i den grad den förtjänar, kanske för att, som sociologen Joanna Mizielińska skriver – en lesbisk kvinna är i det allmänna medvetandet fortfarande antingen en ”manlig” typ av kvinna, ”en ful kvinna, som ingen man vill ha” eller ”en kvinna som ännu inte träffat rätt man. (...) Om det som förenade [författarna] Maria Dąbrowska och Anna Kowalska eller Maria Konopnicka och Maria Dulebianka samt många andra kvinnor, vet vi än så länge väldigt lite och det vi vet, har vi det ihållande arbete som kvinnliga forskare, särskilt feministiska, har utfört att tacka för” (Mizielińska 2006:5).

Som påpekats av litteraturvetaren Judith Butler, i hennes essä ”Imitation and Gender Insubordination” – bygger skapandet av ett lesbiskt subjekt till stor del på förtigande (Butler 1993:312). Litteratur med detta tema har därför i Polen en stor

⁶ Jag skriver om detta utförligare i min artikel Paekalén (2009).

uppgift att fylla, men trots representanterna för den nya trenden är det fortfarande så, vilket sociologen och litteraturskribenten Kinga Dunin (2005) framhåller, att den homosexuella litteraturens huvudpersoner alltså ”gömmar sig på offentliga toaletter, även om de är allt större, bättre utrustade (...). Förbipasserande kikar in genom fönstret, alltså förvånade, men de kastar åtminstone alltmer sällan stenar”.

Inom det litteraturvetenskapliga området har litteraturvetaren och feministen Inga Iwasiów visserligen kommenterat fenomenet ”lesbisk prosa” (Iwasiów 2001), men i princip har sådan litteratur ännu inte ägnats några större omfattande studier. Det är på tiden att detta ämne får mer utrymme i den polska litteraturvetenskapen. De litterära verk som tar upp lesbiska frågor och som tillkommit under den senaste tiden utmanar tydligt föreställningar om vad som upplevs som ”det normala” och tillför på så sätt den moderna polska litteraturen en helt ny dimension. Verken ger också en tydlig signal om de attitydförändringar som förr eller senare – och säkert inte utan stora konflikter – måste inträffa i det nya, EU-anpassade polska samhället. De lesbiska kvinnornas situation hänger ju ytterst samman med alla slags aspekter av jämställdhet, valfrihet och tolerans.

Den polska nutida litteraturens självklara ”First Lady” – Olga Tokarczuk – sade nyligen: ”Jag skulle önska mig ett slut på den manliga huvudpersonens dominans i litteraturen. Och att man berättade om kvinnor i litteraturen som om de vore människor.” Och likväl, när hon tillade: ”Jag gillar ovanliga, fantasifulla, unika kvinnliga författare” (Tokarczuk 2008), nämner hon främst utländska, äldre kvinnliga författare (bl.a. den brittiska författaren Angela Carter eller den brittisk-mexikanska författaren Leonora Carrington) och av de polska – endast sin generationskollega Magdalena Tuli.

Hur är det då med resten av samtida inhemska kvinnliga författare? Det verkar som om, bortsett från några ”ovanliga, fantasifulla och unika” författare, den polska läsmarknaden i stort sett översvämmas av populärlitteratur, nämligen av den tidigare nämnda chick lit-litteraturen. Denna våg av chick lit påbörjades vid slutet av 90-talet genom Helen Fieldings populära roman *Bridget Jones dagbok* (1996).⁷

Huvudpersonerna i dessa böcker, skrivna av kvinnor och huvudsakligen för kvinnor, är unga kvinnliga storstadsbor, oftast singlar, inte nödvändigtvis av eget val – de är inte sällan övergivna av sina partners. Gemensamt för den litteraturtypen är handlingen, som utspelas i den nutida verkligheten, och framför allt dess stil: mestadels lätt, full med vardagliga fraser och lokala idiom, välkryddad med självironi och sarkasm.

I Polen utlyste förlaget Zysk i S-ka redan 2001 en tävling för en polsk Bridget Jones dagbok. Tävlingsbidragen lät inte vänta på sig: ”chick lit” tog över en stor del av den polska läsekretsen, särskilt den kvinnliga. Den okrönte drottningen av denna typ av populärlitteratur är idag utan tvekan Katarzyna Grochola. Särskilt uppmärksammades

⁷ I Polen kom den ut under titeln *Dziennik Bridget Jones* (1998).

hennes tidiga roman *Nigdy w życiu* (Aldrig i livet, 2001), som handlar om den 40-åriga Judith, övergiven av sin man och ensamstående mor till en tonårsdotter. Efter många motgångar landar hon till sist som en segrande hjältinna på rätt plats: hon är framgångsrik i arbetslivet, bygger ett eget hus och – viktigast av allt – hittar den stora kärleken. Både i Grocholas och i många andra senare utkomna liknande romaner (bl.a. av Izabela Sowa m.fl.) utgör just kärleken kärnan i alla framgångar. Generellt sett skapas kvinnogestalter i sådana romaner enligt ett liknande mönster och uppfyller följande kriterier:

- (1) De är mellan 30-40 år, oftast singlar, inte sällan efter att ha blivit dumpade av sina äkta män eller av en annan manlig person.
- (2) De har ibland ett intressant arbete men kan även vara arbetslösa eller förfördelade och söker något annat för att förverkliga sig själva.
- (3) De överanalyserar ofta sin egen livssituation, inte utan självironi och/eller sarkasm och även bitterhet.
- (4) De slår sig ofta ihop med likasinnade kvinnliga vänner, men även med manliga ”neutrala” kompisar (inte sällan homosexuella).
- (5) De driver gärna med alla skönhetsideal men är samtidigt mycket medvetna om sina egna brister och gör allt för att dölja dem – många av dessa kvinnor kämpar mot verklig eller inbillad övervikt, olika skönhetsdefekter osv.
- (6) De opponerar sig mot den manliga dominansen i samhället samtidigt som de är svaga för unga, stiliga och framgångsrika män, särskilt då de även visar sig att vara roliga, känsliga och omhändertagande.

Allt detta (oftast skenbara) uppror till trots och trots den påstådda självständigheten drömmer huvudpersonerna inte sällan om och strävar efter en riktig relation med ”den rätte”, och därmed – efter ett ”vanligt” hem” och familj. Böcker i denna genre läser man gärna, lätt och snabbt, och lika snabbt glömmer man dem. Man kan naturligtvis förlöjliga och anklaga dem (inte utan anledning) för att de sprider klichéer, men det är faktiskt svårt att ignorera deras existens. Man kan också, inte minst enligt många litteraturkritiker (särskilt kvinnliga), analysera och utvärdera dem ur ett feministiskt perspektiv – även om denna feminism präglas av en ganska mild, snarare ”avväpnad” karaktär – som litteraturvetaren och kritikern Bernadetta Darska påpekar – i samband med kommentarer av Grazyna Plebaneks författande (till vilket jag återkommer senare i artikeln):

Plebaneks författarskap är unikt genom sitt intelligenta [sic!], vänliga, feministiska sätt att porträttera kvinnor. Tack vare henne har den polska populärlitteraturen något att vara stolt över. (Darska 2008:91)

Jag tror dessvärre att det är just detta, dvs. det ”vänliga, feministiska sättet” på vilket Plebanek (och hennes jämlikar) skildrar kvinnor ett sätt som föga överensstämmer med det feministiska perspektivet *sensu stricto*, som förminskar både budskapet och innehållet i dessa böcker. Detta betyder inte att denna litteratur inte är ett steg framåt när det gäller att ta avstånd från det klassiska mönstret inom den patriarkala traditionen beträffande porträtterandet av kvinnor. Den nya chick lit-litteraturen speglar ganska

väl konflikten mellan det gamla kvinnoidealet, baserat på kvinnors charm, mildhet och strävan att behaga mannen, och den mer medvetna uppfattningen om en ny kvinnoroll i det moderna samhället.

De mer ambitiösa böckerna inom chick lit-genren bryter faktiskt de hållfasta gamla stereotyperna, som t.ex. den i den polska litteraturen alltid lika starkt förankrade, levande och mycket symboliskt laddade bilden av den Polska Modern ("Matka Polka"). I Izabela Sowas roman *Podróż poślubna* (Bröllopsresan, 2009) har den överraskande ersatts av den "Polska Barnlösa Modern": en excentrisk och mångfärgad kvinnogestalt, med smeknamnet "Brzytwa" (Rakkniven), en annars hängiven "försvarare av den polska kärnfamiljen" fast hon själv inte har några barn, eller "ens planer på att skaffa sig sådana" (Sowa 2009:84). Så här säger Brzytwa om sig själv:

(...) min mamma, med flicknamnet Matka [sv. Moder], var den första i vårt lilla samhälle som inte tog sin mans, Stefan Kutas [sv. Pitt] efternamn vid giftermålet. Inte nog med det: hon tvingade honom att helt avstå från det namnet. På så sätt omvandlades den tidigare Kutas [Pitt] till Stefan Matka [Moder]. En symbolisk förvandling – muttrade hon för sig själv.

– Och feministerna då?

I själva verket är de alla WGW, Wyzwolone Gospodynie Wiejskie [sv. EBM – Emanciperade BondMoror]. De tar dock bestämt avstånd från feministerna fastän programvaran i grund och botten är densamma. (Sowa 2009:145)

Författarens knivskarpa och nästan perversa ironi och hån är i detta sammanhang mycket signifikant, liksom redan namnet Brzytwa (Rakkniven) antyder. Lika sarkastiskt sammanfattar Brzytwa Polens samtida verklighet:

En gång i tiden (...) levde vi i burar som andra tvingade in oss i. Nu implanterar vi dem själva från insidan. Som silikon. Och så försöker vi dessutom övertyga alla omkring oss att vi trivs med det. Det är det sanna ansiktet av "Jag är värd det"-generationen (I'm worth it.). (Sowa 2009:152)

Chick lit i den formen signalerar det nyutvecklade begreppet jämlikhet, eller åtminstone strävar den efter detta: alla dessa nya kvinnliga litterära gestalter – som ju är smarta, påhittiga och som tappert kämpar för sin överlevnad – faller ju långt ifrån den polska traditionella hemmafrumodellen. Men trots de ständiga försöken till omvärderingar av gamla förebilder tyngs dessa kvinnliga författare och deras litterära gestalter fortfarande av samma sociala normer och förväntningar som tidigare, liksom en annan litterär gestalt i Sowas ovan nämnda bok, den unga kvinnan Paloma, som "har gjort en riktig revolution i sitt liv: hon bytte stad, bostad, kost, underhållning, klädstil, vänner, bröst, och slutligen män. Inte nödvändigtvis i just den ordningen" (ibid:28).

Grażyna Plebanek gjorde i sin senaste bok *Nielegalne związki* (Illegala förbindelser, 2010)⁸ ytterligare ett försök att bryta de traditionella mönstren. Således framträder här en vanlig hemmafru oväntat i en manlig gestalt: Jonathan är en domesticerad

⁸ Plebanek har också skrivit romanerna *Dziewczyny z Portofino* (2005), *Pudelko ze szpilkami* (2002 och 2006, 2:a utg.) samt *Przystupa* (2007).

hemmaman. Han kommer med sin hustru till Bryssel, men det är hustrun som klättrar på karriärstegen medan han sköter hemmet och deras två minderåriga barn. Här har vi alltså en total omvändning av de traditionella rollerna. Jonathan lever dock ett dubbelliv – efter att ha lämnat barnen i skolan och gjort alla hushållssysslor, rusar han till hemliga möten med sin älskarinna. Detaljerade beskrivningar av deras erotiska träffar fyller många boksidor. Plebanek, som i detta sammanhang fortsätter de genom Manuela Gretkowska (och andra, t.ex. Hanna Samson och Agnieszka Niezgoda) påbörjade erotiska motiven i litteraturen, bryter ohämmat alla barriärer för tidigare litterära strävanden av detta slag.

Det som emellertid skiljer Plebanek från de ovan nämnda författarna (särskilt Gretkowska som på sin tid våldsamt kritiserades av recensenterna för de vågade sexscenerna i hennes romaner) och som därigenom utmanar det ”manliga monopolet” på detta område, är det faktum att de erotiska akterna i Plebaneks roman ju är skapade av en kvinnlig författare, samtidigt som berättaren ger sig rätt att tala och återge dessa sexuella och andliga tillstånd i mannens eller t.o.m. männens namn. Samma sorts litteratur, skriven av manliga författare, har i århundraden haft fria händer, för att inte säga ensamrätt på djärva beskrivningar av sexuella handlingar. Det är värt att komma ihåg att de polska litteraturkritikerna av båda könen på sin tid (dvs. för knappt två decennier sedan) närmast ”lynchade” Gretkowska för hennes erotiska djärvhet och bokstavligen nekade henne tillträde till de litterära salongerna i Polen. Ett bra exempel på detta avvisande är det i Polen publicerade författarlexikonet *Pisarki polskie od średniowiecza do współczesności* (Polska kvinnliga författare från medeltiden till nutiden) (Borkowska et al. 2000). I denna första sammanställning av polska författarkvinnor från alla sekel, skriven och utarbetad av kvinnor (dessutom av olika nationella ursprung), är Gretkowska den enda samtida författaren som (trots sin redan då omfattningsrika författarproduktion) helt enkelt inte fått plats.

Paradoxalt nog har det kanske varit just Gretkowskas provocerande och kritiserade erotiska prosa som stakat ut vägen för efterföljarna och som vant läsekretsen vid de kvinnliga författarnas erotiska utsvävningar i deras skönlitterära verk. Som framgår av yttranden och recensioner, föll Plebaneks *Nielegalne związki* (Illegala förbindelser, 2010) i god jord och tilltalade många läsare och kritiker. Så här skriver Justyna Sobolewska i sin recension av boken:

Vi har sedan länge saknat goda erotiska romaner i Polen. Problemet har vanligen varit språket, som varit antingen vulgärmedicinskt eller fyllt av besynnerliga diminutivformer. Hos Plebanek är det naturligt och litterärt trovärdigt. (Sobolewska 2010)

Liksom Sobolewska betonade majoriteten av kritikerna i positiva ordalag frånvaron av sexuellt pryderi i *Nielegalne związki*. Alla var dock inte lika fascinerade av Plebaneks erotiska språk och överflödet av sex i romanen. Kritikern Grzegorz Czekański fångade väl den paradox som uppstod mellan läsarnas förväntningar på ett nytt, originellt

erotiskt språk, som skulle kunna återge de subtila nyanserna beträffande fysiska relationer mellan två personer och den språkliga verkligheten i Plebaneks roman:

Plebanek har uppenbarligen inte kunnat bestämma sig för vilken roll alla dessa sexscener ska spela i romanen. Å ena sidan finner vi i boken dussintals närmanden som beskrivs som penetration, kopulering eller parning, (dvs. handlingar som så att säga saknar känslomässigt engagemang), å andra sidan kan författaren samtidigt inte låta bli att servera (säkert välmenade men egentligen helt groteska) beskrivningar (...): "Jonathan spände ut sin klubba" eller "han sköt sin silverprojektil rakt i mitten av hennes sköld." (...) Och det här är bara toppen av ett isberg (...). Följden är att "Nielegalne związki" inte blir något annat än en erotisk berättelse för pensionatsflickor som rodnar vid läsning av Nora Roberts böcker snarare än Michel Houellebecqs. (Czekański 2010)

Inte bara sexscenerna, som återges med djärvt (inte sällan ganska vulgärt) talspråk (en föraning av bokens innehåll ger redan det iögonfallande utmanande omslaget, med ett halvnaket par i en passionerad omfamning, och en entydig titel, "Illegala förbindelser"), utan också en omkastning av roller samt placeringen av huvudpersonerna i Bryssel ger extra krydda till romanen: en liknande handling, placerad t.ex. i Warszawa, skulle i de polska läsarnas ögon (särskilt med tanke på den nya EU-tiden) säkert förlora mycket av sin attraktionskraft. En annan kritiker, Damian Gajda, skriver följande:

Som huvudperson i sin senaste roman har författarinnan valt en man, som efter den feministiska revolutionen måste ta itu med en för honom helt ny roll – som en *househusband*, samtidigt som han väldigt gärna vill komma bort från denna schablon. (Gajda 2010)

Det är svårt att hålla med om detta påstående, särskilt i samband med begreppet "feministisk revolution" i detta sammanhang, då det ju används när det är en kvinnlig författare som står bakom denna rollomvändning. Den i boken beskrivna situationen ger knappast några indikationer på ändring av den allmänna uppfattningen om den traditionella köns- och rollfördelningen. Snarare än att sammanfalla med den faktiska verkligheten vittnar den om författarens (och därmed många andra kvinnors) önsketänkande. Statistiken från de senaste åren visar ju att andelen arbetslösa kvinnor fortfarande är högre än andelen män i samma situation samt att kvinnorna, utöver sitt yrkesarbete, alltså står för ca 75% av arbetet i hemmet (jfr. Fuszara 2005). Men också, vilket sociologen Anna Dryjańska påpekar i en rapport från stiftelsen *Feminoteka*, att kvinnor som enbart arbetar hemma alltså är osynliga för staten: officiellt existerar deras obetalda arbete inte, alltså avlönas de heller inte (Dryjańska 2012). Det lär väl dröja innan man får läsa en erotisk roman skriven av en man som på liknande sätt och lika medvetet vänder på de gamla rollerna och låter den manliga huvudpersonen stanna hemma med barnen medan hustrun gör en kometkarriär i Bryssel. För denna typ av feministisk revolution i dagens Polen är det uppenbarligen – liksom i själva litteraturen – alldeles för tidigt.

Mot dessa enligt mig genremässigt utmärkande så väl queer- som chick lit-verken ter sig Ewa Berents och Izabela Szolc texter helt annorlunda. Ewa Berents debutroman *Rdza* (Rost, 2008) är en originell, djärv och filosofisk bok, som kännetecknas av en

mycket mogen (för en så ung författare) feministisk medvetenhet eller snarare – med ”västerländska” mått mätt – postfeministisk. Sättet att skapa huvudpersonens identitet, en person som ständigt utsätter sig för självdestruktiva handlingar och självförstörelse, både exponerar och förlöjligar de patriarkala stereotyperna.

Kritikern Jaroslaw Czechowicz jämförde denna huvudgestalt med den kvinnliga huvudpersonen Jagna i Reymonts berömda epos *Chłopi* (Bönderna) som förlänade honom Nobelpriset 1924 (Czechowicz 2008). Jagna, ung och vacker, hölj i en erotisk aura, åtrådd av alla män i byn och desto mer hatad av kvinnorna, symboliserar i den polska litteraturen en riktig ”femme fatale”. Hon utsätts i slutet av romanen för kvinnornas primitiva och grymma hämnd då hon brutalt kastas på en dynghög och körs ut från byn. Det är kanske inte utan anledning som Jaroslaw Czechowicz jämför Jagna med huvudpersonen i Ewa Berents roman, som ”åter vaknar till liv för att locka män i en för henne helt främmande by och blir straffad för sin uppblommande sexualitet (...)” (Czechowicz 2008).

Denna åsikt synes mig dock vara förenklad och gör inte romanens författare rättvisa. Jag ansluter mig snarare till litteraturvetaren Iga Noszcyks intressanta reflektioner, när hon tolkar Berents roman i ljuset av Nietzsches filosofi. Som den namnlösa huvudfiguren (boken är skriven i jag-form) säger helt i radikaliserande Nietzscheansk anda: ”Jag litade på att det som inte dödar mig gör mig starkare, men samtidigt ville jag vara säker på att det som dödar mig, stärker mig bäst” (Noszczyk 2008).

Det råder inget tvivel om att *Rdza* är en bok om utanförskap, missförstånd och avvisande av ”den Andra” i meningen ”den Annorlunda” eller snarare ”den Avvikande” – alltså den unga moderna kvinnan, fångad i en patriarkal kultur som hon försöker bryta sig loss ur. Den tidigare nämnda naiva feministiska utopin i romanerna inom chick lit-genren har här ersatts av en långtgående dystopi, med en för en så ung författare imponerande grad av ”klärvoajans”: i romanen *Rdza* visar den patriarkala kulturen upp sitt cyniska ansikte exakt såsom den fungerar både i livet och i litteraturen.

Också den unga författaren Izabela Szolc är värd all uppmärksamhet. Szolc är författare till ett antal ambitiösa böcker, bl.a. den 2010 publicerade novellsamlingen *Naga* (Naken, 2010). Temat för hennes berättelser är kvinnlighet i alla dess former, förmedlade av mödrar, döttrar och älskarinnor, men också av våldtagna, ensamma, övergivna och lurade kvinnor, och då inte minst lesbiska eller transvestiter. Extremt varierade panoramor av emotionella dimensioner vittnar om dessa novellers höga narrativa nivå och rikedom.

Särskilt suggestiv mot denna bakgrund verkar berättelsen ”Transs” [sic!], om en ung kvinna som växer upp i en manlig kropp och vars inre verklighet är i ständig konflikt med världen utanför. Det gör inte saken bättre att mamman, som önskade sig en dotter, uppfostrar sonen som en flicka tills hans några år yngre syster föds. Först då

blir avvikelserna i pojkens beteende påtagliga, liksom hans intuitiva känsla av att någonting är fel:

Jag vill vara en kvinna. Min mor får med telepatisk makt (...) reda på det och knuffar omedelbart bort mig. En klatsch skär genom luften. Jag tar mig för den svidande kinden, snubblar, ramlar. I spegeln ser jag avbilden av en liten, inte mer än fem år gammal pojke, knubbig och hulkande av gråt. Den hycklande spegeln ljuger. Jag är en flicka. En flicka! (...) I sanningens namn tror jag inte att mors beteende störde min könsidentitet. Jag föddes som en flicka i en pojkes kropp och av en slump råkade det passa mor för stunden. Inte mig emot. Men det är ju Gud som skapade mig, man kan inte anklaga Skaparen för fel, även om barndomen och den senare mognadstiden var en mardröm. (Szolc 2010:139)

Den vuxna huvudpersonen (han/hon) säger vid slutet av berättelsen:

En dag, en dag om året, är jag den som mina identitetshandlingar säger. Det är min födelsedag. Ett par timmar, vars unika karaktär ska bekräfta sanningen: jag är kvinna. En gång på 365 dagar uppträder jag som man. Jag vet inte varför jag gör så... För att övertyga mig själv om att det är omöjligt? (ibid.:149)

Sökandet efter den egna identiteten, som ju är invecklad i olika nyanser av existentiella dilemman, utgör den huvudsakliga tematiska sfären i alla dessa historier, med originell litterär essens av kvinnlighet, i dess bästa bemärkelse.

Här har vi alltså att göra med helt olika litterära strategier och världsåskådningar: det vore svårt, rent av omöjligt, att räkna Ewa Berents, Izabela Szolcs och andra polska kvinnliga författares liknande romaner till chick lit-genren. Och detta trots att alla egentligen strävar efter samma sak: ett jämställt liv. På så sätt skiljer sig inte de polska chick lit-böckerna från andra liknande västerländska verk. Även i Sverige är den typen av litteratur mycket populär. Man kan dock inte gärna sätta likhetstecken mellan t.ex. den svenska och den polska chick lit-litteraturen. Som litteraturvetaren Margaretha Fahlgren mycket riktigt påpekar, tar chick lit i Sverige tydligt avstånd från 80-talets feminism:

Medan kvinnorna i 80-talslitteraturen var perfekta och hårt tuktade, och ofta valde bort familjeliv till förmån för karriären försöker karaktärerna i chick lit-genren få allt att gå ihop. Och det finns ett närmande mellan könen som inte fanns i de tidigare böckerna. Svensk chick lit innehåller mer existentiell ångest än till exempel brittisk och amerikansk. Här finns alla förutsättningar för ett jämställt liv, men vad gör man när det inte fungerar? (Fahlgren 2010)

Dessa ”förutsättningar för ett jämställt liv” ter sig helt annorlunda i Polen där feminismen på 80-talet befann sig i sin linda och där kvinnans ställning fortfarande påverkades av de sociala och inte minst religiösa normerna, enligt vilka kvinnan främst sågs som familjens och hemmets väktare. Så är det i viss mån även idag. Man får inte heller bortse från den för dessa två länder helt olika politiska situationen. Början av 90-talet utgjorde nämligen en gräns i den polska litteraturhistorien, då man sedan årtionden varit van att se litteraturen som den moraliska guiden under åren av ideologisk fångenskap. I och med kommunismens fall fick de polska författarna (både manliga och kvinnliga) visserligen det som deras äldre föfattarkolleger kämpade för: möjligheten att tala fritt. På så sätt kunde de äntligen befria sig från den ”polska

koden” och stiga in i den europeiska kulturgemenskapen. Men att ersätta den gamla ”polska koden” med ”den europeiska” är inte så lätt. De litterära strategierna och estetiska linjerna är inte längre lika klara och entydiga som förr.

Chick lit-böckerna fyller här givetvis ett utrymme mellan ”hög” intellektuell litteratur, för det mesta skriven av män (med undantag av de kvinnliga författare som Agnieszka Kosińska nämner i sin essä), och den mer ”jordnära” populära litteraturen som mest skrivs av och vänder sig till kvinnor. Det litterära och sociala klimatet på senare år gynnar efterfrågan på just sådan litteratur. Den roll som chick lit spelar i Polen verkar vara ganska omfattande. Det är inte min avsikt att nedvärdera den populära litteraturens betydelse för identitetssökande och skapande hos många kvinnor av olika generationer. Den bidrar säkert till att tillföra flera dimensioner i deras världsbild och uppmuntrar till självförverkligande. Problemet är bara att populärlitteratur av chick lit-typ, även om den med sin strävan att ta upp universella problem till stor del medvetet anammar de västeuropeiska litterära trenderna, och även om författarna tillför den en anstrykning av den lokala polska färgen, i det allmänna medvetandet reduceras till begreppet ”kvinnolitteratur” och därför, som namnet antyder, närmast anses tillhöra den trånga kretsen av kvinnliga läsare.

Symptomatiskt i detta sammanhang är det faktum att en annan litterär genre blir mer och mer populär i västvärlden, en genre som motsvarar chick lit: nämligen den s.k. ”lad lit” (av ordet ”lad” – grabb, kille).⁹ Den handlar om unga män, som ofta är självcentrerade och fokuserade på sina karriärer och som konsekvent undviker varaktiga relationer. Läsarnas och kritikernas förhållningssätt till dessa böcker är helt annorlunda: tematiken i dem uppfattas och tolkas – i motsats till den s.k. ”kvinnolitteraturen” – ur ett universellt och världsomfattande perspektiv. Som Margaretha Fahlgren (2010) mycket riktigt påpekar: ”När män skriver är det generellt, när kvinnor skriver är det speciellt.”

Detta är inget betecknande för vår tid. Redan för flera decennier sedan uppmärksammade de ledande företrädarna för den franska feministiska kritiken (bl.a. Hélène Cixous, Luce Irigaray och Julia Kristeva) det faktum att den västerländska kulturen bygger på en rad motsatspar, där den ena faktorn har en mer positiv klang än den andra, t.ex. manlighet kontra kvinnlighet, rationalitet kontra emotionalitet, aktivitet kontra passivitet, osv. Positiv värdering tilldelas *a priori* den första komponenten. På så sätt får feminismen, och i och med den de egenskaper som av tradition tillskrivs kvinnor – som t.ex. emotionalitet och/eller passivitet – nästan automatiskt en negativ klang och värdering.

⁹ T.ex. Tony Parsons eller Nick Hornbys romaner.

*

”Vi vill ha hela livet!” – med de idag närmast klassiska orden avslutade den polska kvinnliga författaren Zofia Nałkowska sitt tal på en kvinnokonferens år 1907. Idag, mer än ett helt sekel senare, finns det ett nytt klimat i Polen som tillåter unga kvinnor att få utlopp för sitt intellekt och sin kreativitet på ett helt annat sätt än vad som var möjligt för kvinnor i tidigare generationer.

Medan chick lit fyller utrymmet mellan hög litteratur (t.ex. Olga Tokarczuk) och ung, rebellisk litteratur (t.ex. Dorota Masłowska), är de ovan omtalade romanerna av Eva Schilling (men även av Marta Dzido och Ewa Sonnenberg) och de nyss berörda verken av Ewa Berent och Izabela Szolc förhoppningsvis förebud om och indikatorer på en ny generation författare. Dessa unga kvinnliga författare ger sig ju helt ohämmat på alla polska kulturella tabun: skoningslöst driver de med de mest heliga nationella symbolerna, inte minst sedlighetsnormerna och de religiösa koderna. De angriper särskilt hårt just den skenhelighet och intolerans som präglar den katolska kyrkan och därmed det polska samhället i stort. Förhoppningsvis kommer de att föra den polska ”höga” litteraturens tradition att ta upp våra tiders moraliska frågor vidare och återge det moderna litterära subjektets inte sällan provocerande mångformighet. Låt oss hoppas att så sker, även om denna process är starkt försvårad och förhalad genom de sociala och politiska förhållandena i dagens Polen. Exempelvis väcker ämnet homosexualitet fortfarande även i vissa västländer blandade känslor, men detta ämne är i Väst i alla fall förankrat i det allmänna medvetandet i högre grad och framför allt på ett annat sätt än i Polen. Samma sak gäller för kvinnans situation och ställning: jämfört med t.ex. Sverige står Polen fortfarande bara på tröskeln till den sortens feministiska medvetande som präglar det nuvarande svenska samhället.

I april 2008 ägde ett stort evenemang rum i Uppsala under namnet ”*Kobieta*” betyder kvinna – *Polendagarna i Uppsala*.¹⁰ Syftet var att visa det nya Polen ur så många synvinklar som möjligt. Seminariet riktade uppmärksamheten särskilt mot polska kvinnors historia och nutid, deras konst- och kulturskapande liksom deras växande roll i kulturlivet och på arbetsmarknaden.

Ett stort intresse väckte bl.a. en utställning av den samtida polska konsten och speciellt en skulptur av Anna Baumgart, med titeln *Dostałam to od mamy* (Jag fick det av min mamma). Den visar två kvinnliga gestalter i identiska bröllopsklänningar: mor och dotter. Två vackra nygifta kvinnor i exakt samma pose och klädedräkt verkar vid en första anblick personifiera alla kvinnors drömmar om lycka. Dessa två kvinnor har dock på de nakna fötterna blodiga sår eller snarare stigmata. Man kan knappast finna ett mer talande och symbolladdat budskap om att en dotter inte bara ärver sin mors fägring och brudklänning utan även en hel last av ”stigmatiserande” traditioner och mönster som ingår i det sedan generationer knappt förändrade patriarkala systemet.

¹⁰ ”Kobieta” betyder kvinna” – Polendagarna i Uppsala 7-13 april 2008.

Denna skulptur kan även symbolisera samtidens polska ambitiösa kvinnliga författare, som använder det feministiska perspektivet som ett verktyg för diagnos och kritik av det nutida polska samhället samt blottlägger den moderna kvinnans problem och roller. De nya verken, som ju går utöver de gamla kulturella stereotyperna, utgör betydande tecken på ett förändrat synsätt. Man kan bara hysa en förhoppning om att den allt bredare vågen av populär litteratur av chick lit-typ, som man ju knappast kan räkna till någon samhällsomstörtande litteratur, inte spolar bort dessa värdefulla debuter och/eller verk. Alla de nya framåtsträvande romanerna tar ju upp kvinnofrågor från ett helt nytt och mångfacetterat perspektiv. Man får verkligen hoppas att detta bidrar till att kritikervärlden och – inte minst – det allmänna medvetandet äntligen slutar inskränka de problem som uppvisas i böckerna och konstverken till den s.k. kvinnoproblematiken utan att de äntligen upphöjs – liksom man alltid gjort med de manliga författarnas böcker – till de universella mänskliga problemens nivå.

Referenser

- Bańka, J. 1996. W poszukiwaniu Księgi. *Echo Krakowa*, 1996-12-16.
- Berent, Ewa. 2008. *Rdza*. Olsztyn: Stowarzyszenie Artystyczno-Kulturalne „Portret”.
- Borkowska, Grażyna & Czermińska, Małgorzata & Ursula, Philips. 2000. *Pisarki polskie od średniowiecza do współczesności*. Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria.
- Butler, Judith. 1993. Imitation and Gender Insubordination. In: H. Abelove, M. Aina Barale, D. M. Halperin (eds.), *The Lesbian and Gay Studies Reader*. Routledge: New York, London, 307-320.
- Czechowicz, Jarosław. 2008. *Rdza. Krytycznym okiem. Blog krytycznoliteracki Jarosława Czechowicza*, 2008-02-24.
- Czekański, Grzegorz. 2010. Grażyna Plebanek, ‘Nielegalne związki.’ *Portal Księgarski Książka.net.pl*, 2010-07-30.
- Darska, Bernadetta. 2008. Lustro kobiet. O twórczości Grażyny Plebanek. *Pogranicza*, 72 (1), 86-91.
- Dryjańska, Anna. 2012. *Puls Biznesu, kariera.pb.pl*, 2012-12-01.
- Dunin, Kinga. 2005. Polska homoliteracka. *Gazeta Wyborcza*, 2005-12-16.
- Fahlgren, Margaretha. 2010. Orättvis kritik mot litteratur för kvinnor. *Uppsala Nya Tidning*, 2010-02-24.
- Fielding, Helen. 1996. *Bridget Jones’s Diary*. London: Picador.
- Filipiak, Izabela. 1995. *Absolutna amnezja*. Warszawa: Dom wydawniczy.
- Fuszara, Małgorzata. 2005a. Between Feminism and the Catholic Church: The Women’s Movement in Poland. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 41 (6), 1057–1075.
- . 2005b. Föredrag under kongressen „KongresKobietTV”, <http://www.youtube.com/watch?v=EMonRVU3g4o>
- Gajda, Damian. 2010. *Nielegalne związki*. *Czytelnia.onet.pl*, 2010-04-08.

- Goerke, Natasza. 2003. In: Kalmteg, L., Kvinnor – då måste det bli feminism. *Svenska Dagbladet*, 2003-09-27.
- Gretkowska, Manuela. 1994. Piszę ciałem. *Polityka*, 48, bilaga "Kultura", s. V.
- Grochola, Katarzyna. 2001. *Nigdy w życiu*. Warszawa: Wydawnictwo Literackie.
- Iwasiów, Inga. 2001. Wokół pojęć: kanon, homoerotyzm, historia literatury. *Katedra* 1/2001, 98-121.
- Janion, Maria. 1996. *Kobiety i duch inności*. Warszawa: Sic!
- Kosińska, Agnieszka. 2010. Współczesna polska proza kobieca. *Instytut Książki*, 2003-2010. <http://www.instytutksiazki.pl/>
- Mizielińska, Joanna. 2006. Pomiędzy podmiotem a przedmiotem... O mistyfikacjach i nieobecności miłości między kobietami w kulturze. In: T. Basiuk, D. Ferens, T. Sikora (eds.), *Parametry pożądania. Kultura odmieńców wobec homofobii*. Kraków: UNIVERSITAS. Biblioteka online Seminarium Foucault. www.ekologiasztuka.pl/seminarium.foucault, 1-12.
- Noszczyk, Iga. 2008. Życie bohaterki pewnego fantazmatu. O powieści Ewy Berent *Rdza*. http://www.biuroliterackie.pl/przystan/czytaj.php?site=260&co=txt_1697
- Okoniewska, Magdalena. 2004. *Mój świat jest kobietą. Dziennik lesbijki*. Warszawa: Wydawnictwo Jacek Santorski & Co.
- Packalén, Małgorzata Anna. 2004. 'Komża i majtki' czyli prowokacja tradycji w polskiej literaturze współczesnej. *TEKSTY DRUGIE* (Warszawa) 6, 157-173.
- . 2009. Min värld är en kvinna – några reflexioner kring en ny genre i modern polsk litteratur. In: I. Karlsohn, M. Nilsson, N. Zorikhina Nilsson (eds.), *Literature as a world view. Festschrift in honour of Magnus Ljunggren*. Gothenburg Slavic Studies 2, University of Gothenburg, 255-263.
- Plebanek, Grażyna. 2010. *Nielegalne związki*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Schilling, Ewa. 2005. *Głupiec*. Kraków: Korporacja Ha!art.
- . 2006. *Ślad po mamie*. Kraków: Korporacja Ha!art.
- Sobolewska, Justyna. 2010. Erotyzm partnerski. *Polityka. Pl. Kultura*, 2010-04-07.
- Sowa, Izabela. 2009. *Podróż poślubna*. Warszawa: Wydawnictwo Nowy Świat.
- Szolc, Izabela. 2010. *Naga*. Kraków: Wydawnictwo AMEA.
- Tokarczuk, Olga. 2003. In: Kalmteg, L., Kvinnor – då måste det bli feminism. *Svenska Dagbladet*, 2003-09-27.
- Tokarczuk, Olga. 2008. Własny pokój. Intervju för *Tygodnik Powszechny*, K. Kubisiowska (ed). *Onet.pl Tygodnik Powszechny*, 2008-10-14.